

A színház a következő tíz évben

Írta: Hevesi Sándor,
a Nemzeti Színház igazgatója

Nem vagyok jós és nem is akarok jósolni, mert a színházi jóskok az utolsó száz esztendő alatt egytől-egyig felsültek. A színházi jóskok ugyanis már régóta jövendölik a színház végleges elmúlását, minden átmeneti színházi válságban a végső pusztulás tüneteit látják, a faciès Hyppocratica vonásait nyomozzák, — sa színház mégsem akar elmúlni.

A jóskok között talán a legelőkelőbb helyen állanak a Goncourt-teslvérek, a két finom regényíró és régiségélvező, akik több, mint két emberöltővel ezelőtt, amikor ők maguk is a naturalizmus harcát vívták az úgynevezett konvencionális színház ellen, majdnem olyan ádáz nézőtéri verekedéseket idéztek föl a Comédie Française-ban, mint száz évvel ezelőtt Victor Hugo a maga Hernanijával. Goncourték megjósolták a színház közeli kimúlását, azon az alapon, hogy az irodalomtól végleg elszokott színpad azontúl már csakis a csöcselék aljas ösztöneit fogja kiszorgálni, tehát csalhatatlanul oda fog zúlni, ahova a cirkusz már elér-

kezett, — nem lesz számottevő tényező a társadalom életében. Köztudomású és nyilvánvaló dolog, hogy Goncourték jóslata nemhogy beteljesedett volna, de éppen ellenkezőleg, a naturalista irodalmi irány bukása után hatalmas virulás következett a színpadon, egy új rendezői művészet rég elfeledett és rég megunt klasszikusokat támasztott életre és hozott divatba, amíg a *néma film* kifejlődésével megint elszaporodtak a színházi jószok, akik most már a népszerű, nemzetközi, korlátlan lehetőségekkel rendelkező filmben látják a Holnap színházát, mely a régi színpadot mindeztől el fogja temetni. A színházi jószok ezúttal is szakasztott úgy jártak, mint a Goncourt-testvérek. Nem a színház ment tönkre, hanem a film jutott zsákuczába. Egy negyedszázad után az aggkórság jelei ütözköztek ki rajta, s a probléma nem az volt, hogyan mentsük meg a színházát, hanem az: hogyan mentsük meg a filmet? A film — mint ahogy egyebet nem is tehetett — a technikai lehetőségek csodálatos és végnélküli útján kereste a maga szabadulását és megváltását s megszületett a hangosfilm, a beszélő mozi, amelynek első fejlődési stádiumát most éljük. De már alighogy megjelent az első hangos film, a jószok tömege lepte el a porondot, akik egyhangúan azt üvöltötték, hogy most már igazán elérkezett a színház utolsó órája, mert hiszen a beszélőfilm, amely a legjobb darab legtökéletesebb előadását teszi lehetővé a legkisebb faluban, a színház problémájának olyan megoldása, amely a színház eddigi formáját éppoly fölöslegessé teszi, mint a vasút tette a gyorskocsit, vagy az autó fogja tenni a vasutat. Még veszedelmesebbé, mondhatni, reménytelené teszi a színház helyzetét a rádióknak és gramo-

fonnak tüneményes terjedése, mindkettőnek olcsósága a színházzal szemben, továbbá az a nagyszerű és felbecsülhetetlen kényelem, hogy szélrohamban, hóvihárban, jégesőben ki sem kell mozdulnom a lakásomból és élvezhetem a legtökéletesebb színi előadást.

És mégis — mi azt mondjuk, hogy mindez nem árt a színháznak. A színház halhatatlansága, évezredek óta folyton élő és folyton megújuló szükségessége és varázsa, jelentősége és kikerülhetetlensége, ereje és pótolhatatlansága a *személyes jelenlétben* rejlik, színészek és közönségnek személyes jelenlétében és egy nagy közös élményben való, szinte transcendentális, mindenesetre rejtélyes és mély összeforrásában, amely a közös élés, a közös alkotás, a közös teremtés illúzióját adja meg s tetőpontját éri el a mindennapi élet fölé való *közös fölemelkedésben*. Ezt éppúgy nem lehet pótolni a legtökéletesebb mechanizmussal, mint a szerelmi aktust a mesterséges nemzessél. Lehet, hogy ez utóbbit is ki fogják találni, hiszen az orvostudomány hétmérföldes csizmákban robog előre, de ki merné azt állítani, hogy azért az emtírek le fognak mondani a szerelemről?

Én tehát a színház helyzetét minden mai nehézsége és kockázatos volta mellett sem tartom kilátástalannak, sőt inkább: reményteljesnek. Ideiglenes gazdasági, sőt irodalmi válságok semmit sem jelentenek egy intézmény életében, amely olyan régi, mint maga az emberiség. A mai dráma és színház helyzetét különben sem a film, a rádió vagy a gramofon problémája szerint kell látni, hanem annak a műfajnak a szemszögéből, amelynek emelkedése és hanyatlása állandóan össze volt kapcsolva a színházzal és ez — *a regény*.

Nemrégiben írta egy nagyon kiváló angol kritikus a maga angol irodalomtörténetében — és ez a megállapítása teljesen fedi az igazságot, — hogy *regény és dráma egyszerre nem virágozhatnak*. Shakespeare, Molière, Calderon idejében a regény alig jutott szóhoz, a színpad minden tárgyat és témát, minden problémát és minden mesét elnyelt és magába olvasztott. A 18-ik században viszont, amikor a regény és a regényolvasók táborra kifejlődött, a dráma sorvadni kezdett, a színpadi irodalom hanyatlott s a színházat csakis a *nagy virtuózok* tartották divatban. Ma olyan korban élünk, amikor a regényírás divatja a tetőpontján áll, s a regény annyira fölvesz és magába olvaszt mindent, hogy a sikeres darabok legnagyobb része is regény-át-dolgozás. A film hatása a színpadra is főképp olyan irányban nyilvánult meg, hogy *regényszerűbbé tette a színdarabot*, amit igen jellemzően fejez ki a *forgó* színpad legújabb divatja és alkalmazása.

Mínthogy a regényszerű és revűszerű színdarab nem fölfelé, hanem inkább lefelé való fejlődés, egyúttal inkább a nagy tömegek felé való orientálódás, nyilvánvaló, hogy a színház legközelebbi étappe-ja nem nagyon lehet más, mint a regényből való kibontakozás az igazi dráma felé. Lehetséges, hogy az efajta tehetségek fognak is jelentkezni, akik egy megújhódott, igazi drámai formában tudják majd rögzíteni a valóságos élet, az élő társadalom problémáit s akkor elkövetkezik a drámának egy újabb virulása, amely csak az önállóság és függetlenség jelében mehet végbe, szemben a mai állapottal, amikor a színpad voltaképpen — a regényirodalom függvénye.

A jövő évtized regénye

Írta: Bálint Lajos,

a Nemzeti Színház dramaturgia

Ennek az egész könyvnek ugyanaz a címe, mint e ki-
szakított fejezetnek. A kötet egésze az emberi prob-
lémák minden változatában perspektíva az eljő-
vendő tíz esztendőre. Ha úgy tetszik, valóban re-
génxmért minden tudományos megalapozottságában is
(lényegileg és formailag: *elképzelés*). A Ma valóságának pil-
léreiről széttekintés egy éviüzedre előre. Regény, amelynek
hőse az ember és az emberiség. Tudomány és technika,
gyakorlat és elmélet, — az ember életének minden szük-
ségletében, — a legkitűnőbb emberi koponyák és a leg-
precízebb műszerek számításával kapja meg ezt a tizesz-
tendős távlatot — előre. Sorsdöntő nagy szükségletekről van
itt szó, de egyben az ember életének kisebbrendű követel-
ményeiről is. A lényegekről és a formákról. A vázokról és
konstrukciókról, melyek felépülnek, a diszról, amely széppé
leszá őket. Tíz esztendő az emberiség életében, ha úgy akar-
juk, egy pillanat, ha úgy akarjuk, egy örökkévalóság.
Ennek a pillanatnak és ennek az örökkévalóságnak elő-
irányzott költségvetése ez a könyv s ennek az előirányzat-
nak *egyik tétele* nem ilyen tág értelemben, hanem a maga
szoros valóságában a regény.

Az irodalomnak ez a speciese, amely ennek a jövőbe-
nézésnek azért kiváltképpen fontos tényezője, mert minden
időkben egy kor szellemének nemcsak legpregnansabb *ki-
fejezője*, hanem *összefoglalója* is. Százféle probléma vonul
végig ezen a könyvön. Az ember és a valóság, az egyén és
a kollektív társadalom, immanens és transzcendentális, az
atom és a kozmosz relációi, a szellem és a matéria, a szel-
lem és a tett kapcsolatai szólalnak meg minden fejezetben.

Ha pontosan végigolvassuk őket együttesen, ugyanilyen számítással adnak feleletet erre a fejezetre is: az irodalmi problémára, az eljövendő regény kérdésére.

Úgy gondoljuk, hogy a regény a maga nagy teljesítményeiben kifejezése és összefoglalása egy kor lelkének. Határozottan meg (lehet állapítani, hogy *az a tíz esztendő, amely mögöttünk van, nem hozott igazi nagy regényt*). Nem nehéz és távoleső a föltevés, hogy azért nem, mert nem volt, amit ilyen összefoglalóan fejezzen ki. Kifejezte a maga többé, vagy kevésbé értékes teljesítményeivel az idő, — az idő tanulságait részletekben, konfliktusokat és problémákat, amelyeket a háború utáni esztendők vetettek fel; — a tegnapra, a mára és a holnapra vonatkozói, de az összefoglalás lehetősége hiányzott, az egységes világszemléleté és az egységes világnézeté. Legoptimisztikusabb mérlegelői ennek az időnek kénytelenek megállapítani azt, hogy egységes világnézet nem formálódott ki egyik irányban sem. Revíziója, újra alakulása idejét éli minden világnézet. Nyomon követi ezt ugyanilyen zűrzavara a művészi alkotás problémáinak, lényegi és stílári kérdéseinek s a regény, mint összefoglaló és kifejező tényező, tehetetlenül áll ezzel az összevisszasággal szemben.

Ámde ennek a könyvnek a legérdekesebb és talán legfontosabb tanulsága, hogy mindazok a tekintélyek, akik benne megszólalnak, az életnek bármilyen vonatkozásáról beszéljenek is, mind egytől egyig úgy látják és úgy érzik, hogy az egységes világfelfogás minden nézőpontból kialakulóban van. A tisztázódás útja elindult. Idestova történelmi perspektívába kerülnek dolgok és események, amelyek megbontották egy-egy kialakult világnézet egészét. Vissza lehet térni igazságokhoz, amelyekben e zavaró momentumok következtében nem mertünk hinni. S el lehet jutni új igazságok kiépítéséhez, új megismerések által determinált világnézethez és filozófiához. Ha a múlt minden törvényszerűségét nézzük, akkor *az új, nagy regény születését*

percnyi pontossággal kell elkövetkezendőnek várnunk, arra az időpontra, mint ez a zavaros tisztulási folyamat lezajlott. Ez természetesen olyan számítás, amely nem tűzhet ki precíz határidőt. S ha kissé fantasztikusan hangzik is, egy új, nagy regényíró és egy új nagy regény megszületése óramutatója lesz az időnek és jelezni fogja pontosan e tisztulási folyamat befejezését s azt az időpontot, amikor ember h világ újból elindul a maga természetes fejlődésének nyugodt útján.

Mindez azonban nem felelet a felvetett kérdésre. Megközelítőleg sem az. Mert az már prófétálás, tenyérbőljóslás vagy más hasonló kétséges mulatság lenne optimisztikudiot feltételezni, hogy a nagy regény megszületésének időjelzése erre a tíz esztendőre fog esni. A nagy regényig azonban messze az út s ezen az úton komoly értékek teremnek és értékes eredmények. Ha azt mondtuk is, hogy „a lezajlott tíz esztendőben nem született meg nagy regény, azt korántsem állítottuk, hogy ez a periódus nem hozott nemes és tinóm értékeket, sőt megállapítottuk, hogy ezek valóban kifejezői voltak az időnek, csak nem összefoglalói.

Az elmúlt tíz esztendő regényének stiláris problémái pontosan mutatják azt az összevisszaságot, az ellentéteknek és a rokonságoknak azt a tisztázatlanságát, amely a világ-szemléletben is érvényesül. Ha a regény-tömegtermelés kiemelkedő egységeit nézzük, *e stiláris problémák pontosan kifejezik a háború utáni időt és embert a maga tájékozatlan tapogatódzásával, a Tegnap és a Holnap felé.* A két véglet talám ez: van ember, van művész és van regényíró, aki azt hiszi, hogy a világháborút mindazzal, amit hozott, le lehet törölni az élet és a lélek táblájáról és folytatni lehet váltózatlanul a fejlődés és az írás útját ott, ahol ez az út félbeszakadt. A másik véglet az ember és az író, aki azt hiszi, hogy végleg elszakított a világháború éke minden kapcsolatot a múlt és jövő között. Hogy minden evolúció eredmé-

nye elpusztult a harctereken, lényegeken és formákban egyképpen. E két végletpont között emberben és regényben, emberben és az egyetemes művészetben ugyanazok a tendenciák élnek és hatnak.

Talán éppen, mert szemellátható, leginkább nyilvánvaló ez a piktúrában. A valóságtól való elszakadásnak és a valóságban való túlemelkedésnek szándékaival elméletek és elméletből fakadó kísérletek sokfélesége született meg a kubizmustól kezdve az expression át a konstruktivizmusig, sőt azon túl a témátlan dekorativizmusig. Mind megannyi az analízisnek és szintézisnek egy-egy részletéből indul ki és azt, ami az egésznek csak tényezője, kívánja uralkodóvá tenni, mint alapvető és egyedül való principiumot. Ugyanez a zűrzavar és összevisszaság él a regény jelentkezési formáiban is, természetesen a maga megfelelő változataiban s ha nem is akarunk belemélyülni az elmúlt évtized e problémáinak és stílus kísérleteinek felsorolásába, a formák és szempontok tisztázatlanságát primitíven « véglegesen re prezentálja két regény. Minden jó minőségük ellenére nem e tíz esztendő legnevezetesebb regénye talán e két könyv, de kínáló és jellemző például szolgálhatnak. Az egyik *Klahundnak Pjotr* című regénye, amely perspektivikus pillanatok felsorakoztatásával, rövid lényegekre összefogóit mondatok kifejező erejével egy öt éves könyvben adja *Nagy Péter* egész életét. A másik véglet James *Jog ce Illisztze*, akinek pszichoanalízise egyetlen hétköznapi ember napjáról több mint negyven éves könyvben mondja el események, gondolatok és reflexziók tömegét. Ez nemcsak formai kérdés, sőt nemcsak ellentétes meglátása a háború utáni ember érdeklődésének és szükségleteinek. E két extrémítás mögött és között százféle változatban harcol valamely új romanticizmus, egy új felfogású realizmussal.

Hová visz ez az út? Miféle perspektívákat ad az elkövetkezendő tíz esztendő stílusbeli jelentkezéseire? Az imént a piktúráról beszéltünk, mint legszemléltetőbb dokumen-

hunról. Ha valóban az, akkor csak arra kell gondolnunk, hogy a festői kultúra modern centrumaiban a legújabb jelentkezések már lezárják azoknak a problémáknak az útját, amelyek részlet-tényezőiket és a forma kísérleteit akarták alapvető elvvé tenni. A legszélsőségesebb törekvések emberei furcsa visszakanyarodásról újra találkoznak a valósággal és a természettel. Nem új naturalizmus ez, legalább is annyiban nem, hogy mind e lezajlott kísérletek jó tanulságait levonja és felhasználja. S a piktúra útja, azt hiszem, közel mutatja a regény útját is. Az ember új megismerések, új eredmények gazdagságával áll szemben a valósággal ezen az új találkozáson. A valóságnak van relációja nemcsak az emberhez, hanem valamihez, ami túl van az emberen. A Fiala olasz regényírók között van néhány új kísérletező, akik az ember életében előforduló csodákat természetes valóságként állítják be, amely nem szorul magyarázatra, csak elfogadásra. Amit ők akarnak, az is csak detail probléma, — a csoda realitását keresik. Nem elképzelhetetlen, hogy mindaz, amit az elkövetkezendő regény hozhat a számukra, megfordítottja lesz az ő princípiumuknak. *A csoda realitásával szemben a realitás csodája, a valóságé, nem törp<. emberkéhez való viszonylatában, hanem relációjában pozitív vagy imaginárius egyetemességekhez.*

Jobban szeretni a kevés jót, mint a sok rosszat,
sőt mint a sok középet: ez sehol sem oly fontos,
mint a tudás terén.

(Tolsztoj)